

ДО ПИТАННЯ ЗАПОЧАТКУВАННЯ МОНЕТНОГО КАРБУВАННЯ В ДЕРЖАВАХ ХРЕСТОНОСЦІВ (НА ПРИКЛАДІ ЕДЕСЬКОГО ГРАФСТВА)

Стаття присвячена проблемі нумізматики хрестових походів, зокрема перших грошових емісій у Едеському графстві. Визначено основні економічні, зовнішньо- і внутрішньополітичні чинники, під впливом яких було започатковане монетне карбування Болдуїном Булонським (Болдуїном I).

«Крестовые походы представляют собой одну из самых ярких страниц средневековой истории. Это, пожалуй, единственная в своем роде авантюра, не похожая ни на миграцию, ни на колонизацию, в которой участвовали добровольцы со всех уголков Европы, оторванные от ресурсов и лишённые всякой центральной организации» [1, 5]

Кінець XI ст. увійшов до світової історії як початок хрестових походів, які дійсно стали однією із наймасштабніших і найвинятковіших сторінок середньовіччя. Їхня винятковість пов'язана як із часовими рамками, обсягом людських і матеріальних ресурсів, географічними масштабами, так і з участю в них видатних особистостей того часу. Тому й не дивно, що проблеми історії такого унікального явища, як хрестові походи, не залишилися поза увагою істориків, письменників, митців та величезної маси людей, які захоплюються історією. Не стала винятком і нумізMATика держав хрестоносців [2–6], проте питання перших грошових емісій усе ж недостатньо висвітлені дослідниками. Зупинимось лише на деяких ключових моментах цієї складної проблеми.

Як відомо, в Першому хрестовому поході не брали безпосередньої участі європейські монархи. Рицарське військо, яке виступило в Перший хрестовий похід у 1096 р., очолили представники могутніх дворянських родів з різних регіонів середньовічної Європи. Так, зокрема, рицарів Провансу повів за собою граф Раймунд Тулузький, а лідерами хрестоносців з Північної Франції були граф Роберт Фландрський, герцог Роберт Нормандський (старший син Вільгельма Завойовника та брат Вільгельма Рудого, короля Англії), граф Стефан Блуаський та граф Гуго Вермандуа (син Анни Київської, доньки Ярослава Мудрого і молодший брат Пилипа I, короля Франції); князі Боємунд Таренський та його племінник Танкред Таренський були на чолі війська сицилійських норман; щодо німецьких хрестоносців, то воєначальниками лотарингців стали герцог Нижньої Лотарингії Готфрід Бульонський зі своїми братами Євстахієм (Есташем) та Болдуїном. Відсутність серед лідерів Першого хрестового походу європейських монархів та відпо-

відно їхніх похідних монетних дворів унеможливлювала випуски традиційних європейських монет для потреб населення завойованих хрестоносцями територій і спровокувала власні випуски монет правителями створених на Близькому Сході держав хрестоносців.

В історіографії існує думка про те, що у Візантії хрестоносці вперше зіштовхнулися із мідними монетами, адже в Європі монетний обіг ґрунтувався на біметалізмі – срібних та золотих монетах. Дійсно, для учасників першого хрестового походу, основу котрих склали вихідці із Франції, використання у грошовому обігу міді було незвичним. Проте значну частину хрестоносців склали сицилійські нормани, і використання як платіжного засобу мідних монет було для них звичним явищем, адже власне у Сицилії традиційно в основі грошового обігу лежали два метали: мідь та золото*. Сицилійські мідні монети карбувалися за зразком візантійських. Такі мідні емісії підтримувалися протягом декількох століть візантійськими адміністраторами, арабськими та норманським завойовниками острова. Головною функцією сицилійських мідних монет, як справедливо наголошує професор П. Спаффорд, були розрахунки за дріб'язковими платежами, які були звичайним явищем міського життя [1, 10].

Ці монетарні традиції були збережені норманами після їхнього завоювання Південної Італії та Сицилії у другій половині в XI ст. [8] Так, зокрема, відомі південноіталійські випуски мідних фоларо Роберта Гіскарда (1059–1085 рр.) вагою 2,8–3,2 г., його наступник Роджер Борсо карбував подвійний фоларо вагою 6,7 г. [9, 174], дрібні мідні монети (*kharruba*) першого представника норманської династії Отвілів у Сицилії графа Рожера (1072–1101 рр.) вагою близько 0.3–0.4 г. та діаметром 10–11 мм. (рис.1–2)**.

Рис. 1.

Рис. 2.

Серед корпусу мідних монет, карбованих за даного правителя Сицилії, якісно виділяється три фоларо емісії 1098–1101 рр. (рис.3) [10] вагою 16–18 г. та діаметром 27–30 мм. [11] На одному боці монети зображено сидячого на коні графа зі штандартом, а на іншому – сидячу Богородицю, котра тримає Ісуса.

* Срібні монети в норманській Сицилії розпочали карбувати в XII ст.

** Зображення монет із аукціонів на сайті ebay.com

Рис. 3.

Окрім Візантійських мідних монет учасники першого хрестового походу зіткнулися і з мідними грошима Кілікійської Вірменії, які поряд із сріблом лежали в основі її біметалевої грошової системи [12, 48–53]. Щоправда, необхідно зазначити, що мідні монети Кілікійської Вірменії були наслідуванням візантійських мідних монет [12, 52], особливо яскраво це наслідування демонструють візантійська (рис.4) та вірменська монети (рис.5) [12, Pl.1].

Рис. 4.

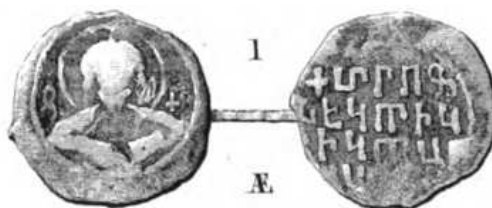

Рис. 5.

Серед корпусу монет, які ідентифікуються в історичній науці з першими державами хрестоносців, особливо виділяються емісії Едеського графства та Антіохійського князівства – феодалних володінь, утворених ще до взяття Ієрусалиму. Вони, поряд із графством Тріполі, були лише номінально підпорядковані ієрусалимському королю, а їхні володарі, як цілком слушно вказує відомий французький історик Жан Рішар, «були скоріш «вірними», ніж «васалами» короля» [13, 103]. Проте лідери цих двох, майже незалежних, держав хрестоносців тривалий час суперничали за вплив у регіоні, мали місце навіть збройні конфлікти. Витоки цього протистояння були покладені лотарингським графом Болдуїном Булонським у Кілікії 1097 р., коли він, спираючись на значну чисельну перевагу, змусив невеликий загін норманських хрестоносців на чолі з Танкредом Тарентським віддати йому відвоєване останнім у турків місто Тарс.

Після створення Едеського графства та Антіохійського князівства перед очільником першого – Болдуїном Булонським (1098–1100 рр.) та другого – Боемундом Тарентським і, відповідно, їхніми наступниками постала проблема забезпечення грошовою масою дрібних угод, у тому числі й купівлі-продажу,

особливо актуальним це було для адміністративних центрів цих державних утворень – міст Едеси та Антіохії, з їхнім багатотисячним населенням. До приходу хрестоносців ці функції виконували мідні монети Візантійської імперії та Кілікійської Вірменії, тим більше, що ці регіони ще в 80-х роках XI ст., фактично, перебували у складі Візантійської імперії. Специфічний релігійний та етнічний склад населення у перших двох державних утвореннях хрестоносців на Близькому Сході, основу котрого в Едесі складали християни-міафізити (вірмени й сирійці) та незначна кількість православних греків і мусульман, а в Антіохії – православні греки та міафізити вірмени, лише за межами міста мешкала незначна частина мусульман, обумовлював популярність у них візантійських грошей із християнською символікою. Нетривале турецьке панування в Антіохії (1084–1098 рр.), та уникнення турецької окупації Едесою після відходу її від Візантійської імперії не змінили цієї ситуації, хіба що в обігу додалися монети Кілікійської Вірменії. Із останньою новоутворені наприкінці 90-х років XI ст. держави хрестоносців – Антіохійське князівство та Едеське графство, мали спільні кордони, а останнє навіть династійні зв'язки внаслідок одруження 1100 р. Болдуїна Бульонського з Арді (онуці засновника династії Рубенідів – Рубена I). Тому очільники Едеського графства та Антіохійського князівства, знаючи про потребу місцевого населення в грошовому дріб'язку, продовжили традицію карбування мідних монет. Проблема випуску монет в Едеському графстві є досить складною та багатогранною, особлива складність її дослідження полягає як в обмеженій кількості писемних джерел з історії Едеського графства, так і в невеликій кількості монет, що доступні для дослідників цього державного утворення хрестоносців, які на сьогодні є нумізматичною рідкістю.

Піонер вивчення нумізматики держав хрестоносців, французький учений Густав Шлюмбержер, ще у другій половині XIX ст. указував, що карбування монет у візантійській традиції першими графами Едеси легітимізувало їхню владу в очах підданих вірмен та греків, відображало наступність володарів, окрім того початково для карбування монет використовувалися старі монети, перекарбування яких сприяло вилученню з грошового обігу монет попередніх правителів [2, 17]. Для правителів Едеси, як і інших, подібних до них монетних сеньйорів, важливим було забезпечення активного й вигідного використання їхніх монет у власних та суміжних володіннях, тому, як цілком слушно указує відомий російський учений Всеволод Потін, для наслідування зазвичай слугувала повноцінна монета, як завоювала міцні економічні позиції, зарекомендувала себе і яку охоче приймало населення [14, 132]. Щоправда, мідні монети важко назвати повноцінними монетами, але все ж вони були звичними для населення, а нові правителі зберігали метал, з якого вони раніш карбувалися, їхній розмір та вагу. Проте перші випуски монет Едеського графства переважно лише металом нагадували візантійські, а стиль скоріш був подібним до монет південноіталійських та сицилійських норманів, зокрема зображеннями воїнів. Ми цілком підтримуємо тезу відомого українського вченого Володимира Зварича про те, що мідні монети графів Едеси до 1110 р. [9, 175] називалися фоларо, це обумовлювалося як полі-

тичними мотивами, зокрема підкреслювалася незалежність Едеського графства від Візантійської імперії, що підтверджувалося й назвою південноіталійських та сицилійських монет, які вони наслідували. У той же час мідні монети Едеси, карбовані після 1110 р., були виконані здебільшого у візантійському стилі, часом навіть більш витончено, ніж у візантійських оригіналів, для них більш правомірною буде назва фоліси. Проведений автором аналіз монет графства Едеси (для аналітичної роботи були використані матеріали інтернет-аукціонів: www.ebay.com, www.vcoins.com, сайту, присвяченому східним монетам: <http://www.zeno.ru>, а також монети із приватних колекцій), свідчить, що початково для цих мідних монет були характерними грубість їхнього карбування та значна вага, часом навіть більша, ніж про це вказується у спеціальних дослідженнях. Так, наприклад, у розділі, присвяченому монетам держав хрестоносців, з фундаментальної шеститомної історії хрестоносців, вказується, що монети Едеського графства мали вагу 6,5–8,5 г. [3, 363], проте виставлене на сайті <http://www.zeno.ru>, фоларо Болдуїна Булонського (Болдуїна I (1098–1100 рр.)) має вагу 9,5 г. та діаметр 27 мм. [15]. Зустрічаються також і дещо пізніші, проте масивні мідні фоларо Річарда де Прінчіпато (Салернського), регента Едеси (1104–1108 рр.) вагою 8,74 г. та діаметром 25–28 мм. [16]. Після 1110 р. вага монет становить близько 4,5 г. [3, 364], а з часом їхня вага та розмір зменшуються до 1,89 г. вагою та 19 мм. в діаметрі [17–18].

Таким чином, можемо стверджувати, що карбування монет у Едеському графстві, започатковане Болдуїном Булонським (Болдуїном I) обумовлювалося кількома вагомими економічними та зовнішньо- і внутрішньополітичними чинниками: по-перше, потребою, переважно міського населення, в дрібних грошах для оплати послуг та незначних покупок; по-друге, заміною монетної маси Візантійської імперії, незалежність від якої підкреслювалася існуванням власних монет, особливо наслідуванням норманського південноіталійського та Сицилійського (завойовницького) монетного карбування правителями Едеси до 1110 р.; по-третє, статус монетного сеньйора підкреслював особливе положення правителя графства у складній феодалній ієрархії Латинського Сходу.

Література

1. *Перну Р.* Крестоносцы / Пер. с франц. Карачинского А.Ю. и Малинина Ю.П. – М.: Вече; СПб.: Евразия, 2006. – 320 с.
2. *Schlumberger G.* Numismatique de l'Orient Latin. – Paris, 1878. – 504 s.
3. *Porteous J.* Crusader Coinage with Greek or Latin Inscriptions // A history of the crusader. – Vol. VI. – Wisconsin-London: The University of Wisconsin Press, 1989. – P. 354–420.
4. *Malloy A., Preston I., Seltman A., Bates M., Gordus A., Metcalf D., Pesant R.* Coins of the Crusader States, 1098–1291: including the Kingdom of Jerusalem and its vassal states of Syria and Palestine, the Lusignan Kingdom of Cyprus (1192–1489), and the Latin Empire of Constantinople and its vassal states of Greece and the Archipelago – New York: Attic Books Ltd, 1994. – 521 p.

5. *Metcalf D.M.* Coinage of the Crusades and the Latin East in the Ashmolean. – London: Museum, Oxford, 1995. – 366 p.
6. *Boas A.J.* Archaeology. The Material Culture of the Latin East. – London and New York: Taylor & Francis e-Library, 2005. – 262 p.
7. *Spufford P.* Money and its use in medieval Europe. – Cambridge–London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney: Cambridge University Press, 1988. – 467 p.
8. The Normans in Sicily and Southern Italy // http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/gallery/normans/chapters/Normans_3_2.htm
9. *Зварич В.В.* Нумизматический словарь. – Львов: Вища школа, 1980. – 338 с.
10. [http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/gallery/normans/images/gallery/Images4fullsize/24\(1\).jpg](http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/gallery/normans/images/gallery/Images4fullsize/24(1).jpg);
[http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/gallery/normans/images/gallery/Images4fullsize/24\(2\).jpg](http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/gallery/normans/images/gallery/Images4fullsize/24(2).jpg)
11. The Normans. Three Centuries of Achievement, ad 911–1204 // Reprinted from Minerva, Sept/Oct 2004: minerva@minervamagazine.com; www.minervamagazine.com
12. Monographie des monnaies armenienens par M. Brosset//Bulletin scientifique publie par L'academie imperiale des sciences de Saint-Petersbourg et redige par secretaire perpetuel. – Saint-Petersbourg – Leipzig, 1838. – Т. VI. – №3–4. – С. 33–66.
13. *Пушар Ж.* Латино-Иерусалимское королевство. – СПб.: Евразия, 2002. – 448 с.
14. *Потин В.М.* Введение в нумизматику // Труды Государственного Эрмитажа. – Ленинград: Искусство, 1986. – Т. 26. – Ч. 6. – С. 69–161.
15. <http://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=68481>
16. <http://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=93444>
17. <http://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=19107>
18. <http://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=19106>